

Kováts-Németh Mária

A világnézetről, avagy erkölcsi tudatosság

Kornis Gyula és Apponyi Albert tevékenységében

28 évvel a rendszerváltás után beszélünk-e világnézetéről? S ha nem, miért nem? Hogyan tanítjuk meg, hogy mit jelent európainak lenni? Egyáltalán akarjuk érteni, hogy gyökereink által vagyunk európaiak? Hogy mi magyarok több mint ezer éve élünk Európában, többnyire közös európai értékek alapján cselekszünk. Koronként - nagy tévedések birtokában, hatalmi pozíciókból - egy népet a funkcionális analfabétizmus szintjére süllyesztünk az ismeretek teljességének, elemzésének visszatartásával, a műveltséganyag egyoldalú válogatásával. Példa erre a materialista-leninista világnézet példátlan erőltetésével megvalósított hitnélküliség Magyarországon. Fennállhat ez a probléma napjainkban is, mikor az elektronikus eszközök birtokában mindenki olyan ismeret birtokába juthat, amit azelőtt el sem tudott/tudtunk képzelni? Igen. Mindenki információ birtokába juthat, amely egyáltalán nem biztos, hogy kiállta a tudomány, vagy a közvélemény próbáját. Hol vannak azok a tudományos viták, melyek elősegítik a nézetek tisztulását a fogalmak alapos elemzésével? Mi volt az elmúlt 28 évben? Tömegképzés, ahol sok esetben semmilyen személyes kapcsolat nincs az oktató és a hallgató között a tudomány, a felelősség, az elkötelezettség, a hivatás kérdéseiben. Kik oktathatnak az egyetemeken? Igaz-e Imre Sándor véleménye, miszerint „egyetemen csak érett személyiség taníthat”? Ezekre a kérdésekre keresem a választ, mikor a két kultúrpolitikus világnézeti állásfoglalásait tanulmányozom sokadszorra.

Kornis Gyula és Apponyi Albert két meghatározó kultúrpolitikus a XX. század első felében, Apponyi elsősorban kultuszminiszterként, Kornis pedig kultúrfilozófusként. A korszak két kiváló tudósának gondolkodását áthatja *az erkölcsi tudatosság, a hazá iránti elkötelezettség, az ifjúság nevelése iránti felelősség, a lelkiismereteség, melynek alapja mély hitük, vallásos meggyőződésük.*

1935-ben a Franklin-Társulat gondozásában jelent meg egy 120 oldalas - Apponyi életútjához méltó formátumú és formai kivitelű - mű: **Apponyi világnézete** címmel. XVI fejezetben. A könyv szerzője Kornis Gyula. Ha csak a kötet tartalomjegyzéket - egyetemességre törekvés, nacionalizmus, humanizmus, liberalizmus, demokratizmus, a művészet és zene szerepe a világképben - tanulmányozzuk, remélhetőleg az első gondolatunk az, hogy ez igen, ez méltóságteljes. Egy embert csak teljességében méltathatunk. Igen, de ahhoz tudnunk kell, mi a teljesség mióta ember az ember, s ha nem tanultuk meg neveltetésünk során, akkor legalább az iskolában kellett volna szilárd alapokat kapnunk. S mi segít a szilárd alapok megismeréséhez? **A humán tudomány művelése.** A humán tudomány az, aminek elsődleges feladata: **a jellem formálása.** Óhatatlanul todul a második kérdés: az utóbbi 70 évben hova silányult a véleménynyilvánítás egy ember összetettségében, egészségében való bemutatása/értékelése során?

Kornis Gyula 1935-ben a Budapesti Kir. Egyetem filozófiatanára, rektora, s a két éve elhunyt Apponyi Albert világképének összetevőit, világnézetét tanulmányozza, elemzi, értékeli. Talán nem véletlen, hogy éppen ekkor veszi sorra, mit jelent a nemzet jogaiért, a nemzeti élet teljességéért való küzdelem, hogy Apponyi példájával erőt merítsen, s segítse a jövőt. Mi is az a világnézet? Milyen összetevőit kell számba vennünk? Ki az az Apponyi, akivel Kornis tanít bennünk: „*az összeomlás előtt a nemzet hivatástudatának és eszményeinek letéteményese; a nagy nemzeti tragédia után*

hitüinknek profétai ébrentartója, a kétségbeesés politikájától megóvója, nemzeti kultúránk és igazságunk európai nagykövete.” (1)

A világnézetben alapvető a **filozófiai jelleg**: a tudatosság, az egyetemességre törekvés és a kritikai érzékenység. Apponyit páratlan retorikája, egyetemes műveltsége mellett elsősorban személyének erkölcsi nagysága és világfelfogásának elvszerű szilárdsága, kiegyensúlyozottsága és harmóniája jellemezte. *„Mindig valamely eszmény szolgálatában állt, ha valamely ügyet képviselt.”* Apponyi filozófiai műveltség iránti hajlama, a „filozófia foszlányai” iránti érdeklődése – ahogy Apponyi nevezte - a kalksburgi jezsuita gimnáziumban - a hittan kereteiben – a kitűnő jezsuita práter, Franz Hattler vezetése alatt alakult ki. Az államtudományi és közgazdasági tanulmányai előtt egy esztendő a filozófia tanulmányozásának szentelt. A görög filozófiát – Platont, Atisztotelészt – éppoly jól ismerte, mint Kantot és Bergsont; a skolasztikát éppúgy, mint a pozitívizmust. A filozófiai tudatosság mellett azonnal meglátta az egyetemest. Platoni értelemben az egyetemességre, az egészben való, azaz elvi látásra törekedett.

Mint államférfi a *nemzeti életet* igyekezett a maga végső céljainak, eszményeinek egészében látni, ehhez mérte a nemzetjavító tevékenységét. Egyetemességre való törekvése miatt „sohasem volt jó pártpolitikus”, hisz nem tudott egyoldalú lenni. A filozófiai világnézet fontos jegye a kritikai érzékenység. Az egyetemesbe csak az illeszthető, melynek forrása a hagyománynak „consensus gentium”-ja és tekintélye, de a szellemi fejlődés következtében képes a belátásra.

Apponyi filozófus és államférfi. A platonai politikus *idealista* volt, a végső értékeknek, a tökéletesnek az elérésére való törekvés vezérelte. Felül tudott emelkedni hat évtizeden át a kaján irigységen, az önző hatalomvágyon és a féltékeny hiúságon ott, ahol a közélet „demagóg vadkutyái” és titokban dolgozó intrikusai szabadon garázdálkodnak. Mindezek ellenére *hitt az emberekben*, bármennyit is kénytelen volt csalódní bennük. Idealizmusának alapja *mély vallásossága* és az, hogy gyermek- és ifjúkori nevelődése során csupa jó ember vette körül. Politikai hivatásának kútfeje: *„Mi a nemzet elé ideálokat iparkodunk állítani, ...mert hisszük, hogy a hazai közélet minden erkölcsi tisztítása csak úgy érhető el, ha eszményeket állítunk az ifjú nemzedék elé, nem pedig konnexiókat és hivatalokat, mint törekvésük végcéljait. Valami mozgó erőre szüksége van az emberi léleknek. Ha ez nem valami eszmény, akkor a horror vacui következtében az egyéni érdek válik azzá.” (2)*

Az eszményi felfogás optimizmusa irányította Apponyit a **nemzetiségi politikája** kezelésében is: „bánjunk jól idegenajkú polgártársainkkal, nemzeti érdekeink megóvása mellett lehetőleg teljesítsük kívánságaikat: s akkor eszük ágában sem lesz elszakadni tőlünk...” A nemzetiségek sokágú problémáját egyszerűen pszichológiai kérdésre vezeti vissza, alapja a jóságos szeretet. Idealizmusa megnyilvánul a pártpolitikában, *csak olyan politikai párttömörülést tart helyesnek, erkölcsösnek, amelyet közös eszmény, nem pedig a hatalmi eszközök puszta birtoklása tart egybe.* „A hatalom nem cél, hanem eszköz”- írta „Emlékiratában”. Rendelkezett az igazán erősek erényével: az alázatossággal és a lelkiismeretességgel. Alázatossággal ismerte el politikai tévedéseit. Vallotta, hogy a legfőbb államférfiúi tulajdonság: a politikai jellem, melynek erkölcsi minősége átsugárzik az egész nemzetre, s annak szellemi alkatát formálja. *Ez a legfőbb erkölcsi jó.* Kornis Gyula azt írta: Apponyiban megvolt *„a politikai szépség erénye, de méginkább a politikai erény szépsége”.* (3)

Apponyi világnézetének középpontja: **metafizikai-vallási felfogása**. Világnézeti idealizmusának végső forrása: mély vallásos hite. Szilárd katolikus vallásos meggyőződése a szülői házban alakult ki, melyet megerősített a kalksburgi Jézus-társaságbeli atyák tanítása. Apponyi soha senkitől nem kérdezte, milyen a vallása, de fájdalommal nézte a vallásosság hiányát. Rokonszenve és barátsága

ellenére idegenül hatott rá Andrássy Gyula vallási semlegessége és közönye, „libre penseur-volta.” Mélyen megrendítette viszont IV. Károly király vallásossága. Tihanyba látogatott, hogy megvizsgálja a királyi párt, s ő merített a király és királyné vallásos megnyugvásából, akik a hazai fogságból indultak az idegen fogságba az oltáriszentségből nyert erővel: „...előttem soha oly magasan nem állott a fejedelmi méltóság, soha ragyogóbbnak nem láttam a királyi korona fényét, mint amikor ezt minden földi hatalomtól megfosztva, csupán az eszme erejét képviselve, a keresztény megadás csúcspontján szemléltem.”(4)

A középkorban a metafizikum uralkodott, a reneszánszban az esztétikum, mindig egyoldalúság jellemezte a korszakokat. *Rendező elv* híján az erők egymást kiszámíthatatlan módon kereszteznék, és kölcsönösen megszüntetnék. **A kötöttség értelme éppen az, hogy rendező elvvé váljon.** Ha ez a kötöttség nem érvényesül, ha a hatalom nem a rend elve, hanem a rendtelenség kútfeje, akkor rontó szörnyeteg, amíg meg nem semmisül. **Ennek a normatív kötöttségnek tudatos és szándékos elfogadásában kell keresnünk az embernek Istenhez való hasonlóságát.** *A hatalom létező korlátai* – hangsúlyozza – a **ténybeli kötöttségek**, melyek megakadályozzák a visszaélést. A gyarló ember számára a hatalom birtoklása mindig nagy kísértés. A hatalmi örületben a lehetségesnek és a lehetetlennek a határai elmosódnak. A cezarománia önmegsemmisítéshez vezet.

Apponyi metafizikája – vallásos tartalmán kívül – a XIX. századi német idealizmus romantikájában gyökerezik. Fichte, Schelling, Hegel nyomán a világtörténelemben az erkölcsi rend fokozatos megvalósulását látja. Fichte elve szerint az ember feladata: „mindent szabadsággal ész szerint alakítani.” A kérdés: mikor van szabadság? Apponyi válasza: *a szabadság tudatára akkor jut az ember, amikor feltétlenül aláveti magát az erkölcsi törvényeknek.*

Apponyi Albert nemzetünk történetében a **magyar nacionalizmusnak** egyik legnagyobb elméleti és gyakorlati képviselője, aki Zrínyi, Széchenyi, Kossuth, Deák nemzeti ideológiájának folytatója, írja Kornis Gyula. Apponyi politikai világnézetének alapja: a nemzet, a nemzet erőinek szabadon való kibontakoztatása. Közben a kiegyezésben a közös védelem és Magyarország nemzeti és állami önállóságának formáját látta, sajnálattal állapította meg, hogy a közös ügyekben nem érvényesült a nemzeti tartalom. *A nemzet lényegét ezért a nemzet kultúrájának felvirágoztatásában látta.* Nem gondolt az osztrák-magyar monarchia szétbontására, sőt biztonsági szempontból szükségesnek tartotta, de belépett a 48-as pártba. Apponyi vérbeli nacionalizmusa antimilitarista, nem látta a Tisza Istvántól hangoztatott veszedelmet. Az önálló magyar nemzeti hadsereg eszméjét tőle csak IV. Károly fogadja el, aki a perszonál-úniós elképzeléssel is egyet tudott érteni. De Trianon bekövetkezett. S Trianon után a „Kis-Magyarország” elé a kitűzött cél: „Az ezeréves ország történeti keretének visszaszerzése... S maradjunk a Nyugat előretolt erőssége, a nyugati szellem öre.” (5)

Apponyi politikai pályáját meghatározta a **nemzeti eszményekért** való küzdelem, de „nagy európai”, aki a világpolitikában az **egyetemes humanizmus** elismert képviselője. Erre részben arisztokratikus származása, másrészt folytonos önművelése, „univerzális műveltsége” tette képessé. A politikán kívül művelte a tudományt, a filozófiát és a művészetet egyetemes emberi kérdései mélyen foglalkoztatták. Páratlanul széles és mély világkultúrája egyetemes humanizmusa az Interparlamentáris Unióban teljesedett ki a békés közérület, a világbéke, a nemzetek szolidaritása ügyében. Élénk eszmecserét folytatott Roosevelttel amerikai elnökkel is a békemozgalom céljáról és módszereiről. A Népszövetségi Liga meghívására 1933-ban előadásában hangsúlyozta, hogy hisz „az emberiség olyan evolúciójának szükségességében, amelynek folyamán az elsőbbségért való küzdelem helyébe a kölcsönös együttműködés elve és szelleme lép.” Bízott abban,

hogy a hazafias érzés, a saját nemzet iránt való szeretet sohasem fog megszűnni, de kénytelen lesz az észszerűség szabályaihoz igazodni, nem lehet a másik nemzetet letörni, fölötte uralkodni, mert előbb-utóbb neki is az lesz a sorsa. Apponyi idealizmusának alapja az a hit, hogy az erkölcsi törvényeknek jelentős szerepe van az emberiség fejlődésében. (6)

A világnézet mindenekelőtt értékelő állásfoglalás. Kornis Gyula „Az államférfi” című művében is kifejti, milyen álláspontot képviselhet egy politikus az érték mentén a tudatosan eszményéről, céljáról, netán a társadalom bizonyos jogi és szociális értékeinek megvalósításáról. Ez az álláspont lehet liberális vagy szocialista, konzervatív vagy progresszív, autokrata vagy demokrata, nacionalista vagy internacionalista megannyi árnyalatával. Végző soron a politikai program – vallja Kornis – alkalmazott világnézet. (7) A politikai világnézetet meghatározó értékfelfogást jelentősen befolyásolja, hogy a politikus a hagyomány talaján áll-e, a történeti folytonosságot fejleszti, vagy a fennálló jogi, társadalmi, gazdasági rendet törekszik gyökeresen megváltoztatni.

Apponyi konzervatív és progresszív. **Konzervatív**, mert a hagyományos erkölcsi elvek képviselője és érvényesítője, ugyanakkor progresszív, mert értfelfogásában új eszmények vezérlik. A nemzet történeti jogaihoz való ragaszkodása konzervatív értékeken alapul, de a jogokat a jelen szükségleteihez törekszik fejleszteni, tehát progresszív. Jól tetten érhető ez az 1867-es kiegyezés lényegének fenntartásában, de azt az aktuális korszak igényeihez fejleszteni kívánja a 48-as függetlenségi ideológia irányába. **Apponyinál az egyensúly alapja: a múlt alapos ismerete és tisztelete és a jövő eszményei megvalósításának józan mértéke.** A józan mérték nem gátolja a progresszivitást, éppen ellenkezőleg, felismerteti a múlt hibáit, s támaszkodik az értékeire. Nem lehet mindig mindent előlről kezdeni! A konzervatív pártok elsősorban a tekintély elvét képviselték. Napjainkra a valódi „embertudósok” tudják és értik, a tekintély nem a hatalomban gyökerezik, nem hatalmi tekintély, hanem az ember méltósága, tudása, a bizalom forrása.

A fenti párhuzamosságot figyelhetjük meg a fiatalon magát liberálisnak valló Apponyi **liberalizmusában**. Ragyogó, tanulságos Kornis összegző megállapítása: „*A liberalizmus jogemancipáló szelleme hatja át Apponyi nemzetiségi politikáját is: a haza valamennyi polgára egyéniségének minden oldalát, tehát anyanyelvét és ezen alapuló kultúráját is szabadon fejleszthesse. Ennek a szabadságnak egy korlátja van: az állami egység.* Ez nem jelentheti az erőszakos magyarosítást, hanem csak a nemzet politikai egységét, mely sem jogokban, sem kötelességekben nem ismer különbséget a különböző nyelvű honpolgárok között.” A jogállam nem merülhet ki a hatalom szervezésében, ugyanolyan érvényt kell szerezni a szabadság biztosításainak. Sajnálatos, hogy mennyi téves prekonceptió terjeng a magyar anyanyelvű iskoláztatás negatív megítélésével kapcsolatosan a valóságos, tényekre hivatkozó ismeretek híján!

Apponyi aggodalma, hogy *a liberális felfogással lazul a hagyomány iránti kötődés, hogy a „felekezetenélküliség”* egy kicsinyes propaganda hatására az erkölcsi világrendtől való teljes elszakadáshoz vezethet, s kитеhető-e a magyar nép ilyen veszélynek? Kornis 1935-ben úgy látta, Apponyi aggodalmai elméletiek, de Ausztriában erre gyakorlati példa volt, hogy a világháború után a szociáldemokraták „izgatására” nagy munkástömegek szakadtak ki az egyházból, s felekezetenélküliek lettek. Milyen veszélyei vannak ennek? Például a közoktatásügy uniformizálása, a szabadság önálló céllá merevedése. (8)

Apponyi Deák és Eötvös liberális gondolkodásához kapcsolódva a liberalizmus jogegyenlőség, a személyes és politikai szabadság elvét vallotta, de soha nem volt egyházellenes. A liberalizmus jogegyenlőségi elve a **demokrácia** alapelve is. Az arisztokrata Apponyi társadalompolitikai

tanulmányai során a választói jog, a szavazati jog kérdéseivel foglalkozik. Az 1880-as évek elején induló szociáldemokrata párt programját is támogatta. Kornis Gyula ez egyetemesen látó, kritikusan gondolkodó államférfit a következőképpen értékeli: „Apponyi a polgári liberalizmus szelleméből táplálkozva, csak 1904-ben ébred a választói jog jelentőségének igazi tudatára, amikor a szabadelvű pártból kilépve, programot dolgoz ki a felélesztendő nemzeti párt számára... Ő hangoztatta elsőnek az általános szavazati jogra vonatkozó hitvallás szükségességét.” (9) 1925-ben az országgyűlésen a nyolcvanéves Apponyi „tör lándzsát” az általános és titkos választójog mellett. Természetesen Apponyit korábban értékelték radikálisnak, sőt – ahogy Kornis írja – „*Apponyi lelke oly tágas, hogy ő, aki demokratikus alapfelfogású, jogos helyet enged – igaz, hogy a történelem bizonyos óráira korlátozva – a diktatúrának is.*”

Kemény szavak? Nem, kedves Olvasó! Két nagyműveltségű tudós „párbeszéde”. Mindkettő nemcsak elméletet alkotott, hanem párhuzamosan cselekedett a gyakorlati életben Istenért, hazáért, nemzetért. Voltak tévutak? Nem, korszellem és történelem, tudomány és művészet, a nemzet fejlődése és a léte, a becsület és emberség, az élet és az adott helyzet Istenadta mély ismerete volt. Ezt a mély ismeretet erősítette Apponyi Albert világnézetében a képző- és zeneművészet iránti fogékonysága, mellyel kiteljesedik az ember, mely segít, mikor „útközben” ellankad, vagyis: „*A művész a létezőn át jut az igazhoz: az államférfi az igazon át a létezőhöz.*”

Másképpen: a vallás nem csupán a papokért, a tudomány nemcsak a tudósokért, a művészetek egyeteme nem a művészekért, hanem az egész emberiségért, minden ember erkölcsi, értelmi és érzelmi fölemeléséért van; a zene nem a zenészek tulajdona, hanem minden léleké, amely fölemelkedni vágyik és tud, a konkrét dolgok finom kifejezésén túl, annak az egyetemességnek sejtésére, amelynek földi kifejezője a zene. A megszólaltatás a zeneművészek kiváltsága, de *mindnyájunknak szabad olykor ezekbe a magasabb régiókba fölemelkedni, majd onnan bensőleg elmélyítve a földre visszatérni.* (10)

Hivatkozások:

1. Kornis Gyula: Apponyi világnézete. Franklin-Társulat, Budapest, 1935. 3.o.
2. u.o. mint az 1. 10.o.,
3. u.o. mint az 1. 18.o.
4. Apponyi Albert: Megemlékezés IV. Károly királyról. 1922. 11. lap Idézi: Kornis Gyula 19.o.
5. Apponyi Albert: A magyar nemzet világpolitikai helyzete. Külügyi Szemle. II. évf. Idézi: Kornis Gyula 36.o.
6. Kornis Gyula: Apponyi világnézete. Franklin-Társulat, Budapest, 1935. 39.o.
7. Kornis Gyula: Az államférfi. I. Franklin-Társulat, Budapest, 1933. 84.o.
8. 8., 9.,10. Kornis Gyula: Apponyi világnézete. Franklin-Társulat, Budapest, 1935. 53., 59., 91.o.